

فصلنامه تخصصی علوم سیاسی

سال شانزدهم، شماره پنجاهم، بهار ۱۳۹۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۱۴

تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۰۲/۱۷

صفحات: ۵۷-۷۷

نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور تقویت هویت ملی در ایران

مجید عباسزاده مرزبالی*

دکتری علوم سیاسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

چکیده

مقاله‌ی حاضر درصدد پاسخ به این پرسش است که نهاد آموزش و پرورش چگونه می‌تواند موجبات تقویت هویت ملی در ایران را فراهم نماید؟ به‌طور کلی به باور این پژوهش، نهاد آموزش و پرورش به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل در انتقال، بسط و اعتلای فرهنگ، نقش اساسی در تقویت هویت ملی دارد و به‌همین خاطر هیچ کشوری از جمله ایران نمی‌تواند بدون بهره‌مندی از این نهاد به تقویت هویت ملی بپردازد. اما نکته اساسی در این‌جا این است که نهاد مذکور در دوره جمهوری اسلامی در زمینه سیاست‌گذاری هویتی، دارای ضعف‌ها و نارسایی‌هایی است که بر کارکرد آن در زمینه ترویج هویت ملی تاثیر منفی گذاشته است. به‌طور کلی الگوی سیاست‌گذاری هویتی در نهاد آموزش و پرورش در دوره مذکور به‌دلیل گزینشی‌بودن و تاکید یک‌سویه بر بُعد اسلامی هویت ملی، نتوانسته است آن‌چنان که باید، به تقویت گرایش بسیاری از ایرانیان نسبت به هویت ملی خود و در نتیجه، استحکام هویت ملی ایران کمک نماید. این مسئله اتخاذ سیاست هویتی مناسب در این نهاد را ضروری ساخته است. به باور این مقاله، تنها با اتخاذ سیاست هویتی جامع و غیرگزینشی در نهاد آموزش و پرورش، این نهاد می‌تواند به افزایش تعلق خاطر ایرانیان نسبت به هویت ملی خود و در نتیجه، تقویت هویت ملی ایران کمک نماید. لازم‌به‌ذکر است که در این مقاله از روش توصیفی-تحلیلی بهره برده شده است.

واژگان کلیدی: هویت ملی، هویت ملی ایران، آموزش و پرورش، دولت جمهوری اسلامی، سیاست هویتی.

مقدمه

آموزش فرایندی است که عادت‌های متداول و مشترک اجتماعی را در افراد جامعه نهادینه کرده و مجموعه‌ای از عقاید و احساسات مشترک را در میان آنان شکل می‌دهد. این افراد پس از گذران دوران آموزشی، به ارزش‌های مشترکی مقید شده و به آینده و آرمان مشترکی می‌اندیشند. به‌طور کلی در نتیجه‌ی کارکرد نظام آموزشی در روند جامعه‌پذیری، به‌تدریج احساسات، علائق و وفاداری‌ها در سطوح فردی، خانوادگی، قبیله‌ای، محلی و قومی با احساسات، علائق و وفاداری‌های مرتبط با واحد ملی پیوند می‌یابند. از این‌رو افراد ضمن آن‌که خود را فردی از اعضای خانواده، قبیله، قوم و وابسته به محلی خاص می‌شناسند، در عین حال خود را متعلق به واحدی بزرگ‌تر به نام ملت احساس نیز احساس کرده و به هویت ملی خود احساس تعلق می‌کنند (قاسمی، ۱۳۸۷: ۱۳۹-۱۴۰). نهاد آموزش و پرورش یکی از نهادهای آموزشی است که این کارکرد را برعهده دارد. نهاد مذکور نقش مهمی در معرفی، تکوین و تقویت هویت ملی دارد.

امروزه ما در عصری به نام جهانی‌شدن زندگی می‌کنیم که در نتیجه‌ی آن، مرزهای جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی کشورها شکسته شده و هویت‌ها و فرهنگ‌های جوامع مختلف در تبادل، تعامل و تقابل با هم قرار گرفته‌اند. گسترش جهانی‌شدن و ابزارهای ارتباطی آن و نفوذ آن‌ها به درون کشورها، فضای امن و انحصاری هویت‌سازی جوامع و نظام‌های سیاسی را از بین برده است و در نتیجه‌ی این وضعیت، بسیاری از افراد در جریان هویت‌یابی با ارزش‌های متنوع و منابع جدید و فراملی روبه‌رو شده و از این‌رو دچار بحران هویت شده‌اند. نکته‌ی اساسی در این‌جا این است که در کشور ایران نیز بسیاری از اعضای آن به‌ویژه نوجوانان و جوانان از فرایند جهانی‌شدن و ابزارهای ارتباطی آن تاثیر پذیرفته و در نتیجه‌ی این اثرپذیری، در معرض پرسش‌های اساسی در زمینه کیستی و هویت ملی خود قرار گرفته‌اند. این مسئله به‌طور کلی در صورت عدم اتخاذ سیاست‌های مناسب و کارآمد از سوی دولت جمهوری اسلامی، می‌تواند موجب بروز بحران هویت ملی و تضعیف هویت ملی ایران گردد. یکی از عرصه‌هایی که به‌منظور تقویت هویت ملی، ضرورت اتخاذ و اجرای سیاست هویتی مناسب در آن احساس می‌شود، نهاد آموزش و پرورش می‌باشد. اما این درحالی است که این نهاد آموزشی در دوره جمهوری اسلامی به‌دلیل گزینشی‌بودن و تاکید یک‌سویه بر بُعد اسلامی هویت ملی، نتوانسته است آن‌چنان که باید، به تقویت گرایش بسیاری از ایرانیان نسبت به هویت ملی خود و در نتیجه استحکام هویت ملی ایران کمک نماید. این مسئله، اتخاذ سیاست هویتی مناسب و جامع در نهاد آموزش و پرورش کشور را ضروری ساخته است.

به‌طور کلی در پژوهش حاضر، هویت ملی به‌عنوان متغیر وابسته و نهاد آموزش و پرورش به-

_____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور...
عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده‌اند. اهداف پژوهش نیز عبارتند از: بیان مناسب‌ترین و جامع‌ترین نوع سیاست هویتی در نهاد آموزش و پرورش ایران به منظور افزایش گرایش دانش-آموزان ایرانی (اعضای جامعه ایران) نسبت به هویت ملی خود و تقویت هویت ملی ایران (به-عنوان هدف اصلی)، و آشنایی با رویکرد و سیاست هویتی نهاد آموزش و پرورش ایران در دوره جمهوری اسلامی (به‌عنوان هدف فرعی).

با توجه به آن چه بیان شد، سؤال کلیدی پژوهش عبارت از این می‌باشد که، نهاد آموزش و پرورش چگونه می‌تواند موجبات تقویت هویت ملی را در ایران فراهم نماید؟ فرضیه‌ی مقاله نیز این است که: با اتخاذ سیاست هویتی جامع و غیرگزینشی در نهاد آموزش و پرورش، این نهاد می‌تواند به افزایش تعلق خاطر ایرانیان نسبت به هویت ملی خود و در نتیجه، تقویت هویت ملی ایران کمک نماید.

لازم به ذکر است که روش تحقیق این پژوهش، توصیفی - تحلیلی بوده و نحوه‌ی گردآوری منابع و اطلاعات در آن نیز به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد.

مبحث نظری

مفهوم هویت عبارت از مجموعه خصوصیات و مشخصات فردی و اجتماعی و احساسات و اندیشه‌های مربوط به آن‌ها می‌باشد. فرد این خصوصیات را از طریق توانایی کنش متقابل با خود و یافتن تصوراتی از خود به دست می‌آورد و به سوال «من کیستم؟» پاسخ می‌دهد (خدایی و مبارکی، ۱۳۸۷: ۱۲۱). هویت انواع گوناگونی دارد و می‌توان از آن به‌عنوان پسوندهای ماندگاری، قومیت، دین و ... استفاده کرد؛ در این میان، برخی شناخته شده هستند و پیرامون آن‌ها بحث‌های زیادی صورت گرفته است که از جمله می‌توان به هویت ملی، هویت قومی و هویت دینی اشاره کرد (شفیعی‌فر و خلیل‌طهماسی، ۱۳۹۵: ۳۰). به‌طور کلی از میان انواع هویت‌های جمعی، هویت ملی عالی‌ترین و مهم‌ترین نوع آن‌ها می‌باشد (حاجیان، ۱۳۷۹: ۱۹۶-۱۹۷). هویت ملی برای تمام ملت‌های جهان از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد. این هویت هم عامل همبستگی و شکل‌گیری روح جمعی در یک ملت و هم وجه مشخصه و معرفه آن در میان ملل دیگر است و دوام و قوام زندگی توأم با عزت و آزادی آنان به هویت ملی بستگی دارد (صالحی امیری و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۱۲).

هویت ملی پیرامون مفهوم ملت شکل گرفته است. ملت به گروهی از انسان‌ها گفته می‌شود که دارای سرزمین خاص، فرهنگ و زبان مشترک و تاریخ خود هستند و از نهاد سیاسی دولت و شناسایی بین‌المللی نیز برخوردارند (احمدی، ۱۳۹۰: ۸۰). در تعریف مفهوم هویت ملی باید میان هویت ملی جامعه و هویت ملی اعضای جامعه تفکیک صورت گیرد؛ هویت ملی جامعه به معنای

۵ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال شانزدهم، شماره پنجاهم، بهار ۱۳۹۹

مجموعه‌ای از نشانه‌ها، مبانی و آثار مادی، زیستی، فرهنگی و اندیشگی است که موجب تفاوت جوامع و ملت‌ها از یکدیگر می‌شود و مقصود از هویت ملی اعضای جامعه نیز آگاهی و احساس تعلق خاطر افراد جامعه نسبت به اجتماع ملی و عناصر شکل‌دهنده‌ی آن از جمله تاریخ مشترک، دین مشترک، فرهنگ مشترک، زبان مشترک و ... می‌باشد.

در رابطه با چگونگی تکوین هویت ملی جوامع، با دو دسته کلی مواجه هستیم: ۱. هویت‌های ملی که در دوره مدرن ایجاد شده و متأثر از ظهور دولت‌های ملی و اندیشه‌های ناسیونالیستی در اروپای قرون هجدهم و نوزدهم می‌باشند. «ناسیونالیسم، به‌مثابه مجموعه نمادها و عقایدی است که احساس تعلق به اجتماع سیاسی واحدی را به وجود می‌آورد و وفاداری اکثریت مردم را متوجه یک دولت-ملت می‌کند» (بیگدلو، ۱۳۹۳: ۹۶). اکثر کشورهای کنونی جهان از چنین هویت ملی‌ای برخوردار می‌باشند. ۲. هویت‌های ملی که مصنوعی و خلق‌الساعه نبوده و قرن‌ها پیش از پیدایش دولت‌های ملی در اروپا، شکل گرفته و در فراخنای تاریخ توانسته‌اند پایداری، پویایی و موجودیت خویش را حفظ کرده و تداوم بخشند. کشورهایی مانند ایران، چین، مصر، یونان و ... دارای چنین هویت ملی‌ای می‌باشند.

همچنین در تاریخ بشری می‌توان از دو نوع هویت ملی به‌معنای حس ملی نام برد: «۱. هویت ملی مدرن، یعنی احساس تعلق به دولت‌های مدرن که از قرون پانزدهم به بعد در عرصه اروپا و بعدها در سایر نقاط جهان پیدا شدند، و ۲. هویت ملی پیشامدرن، یعنی احساس تعلق به واحدهای سیاسی و سرزمین‌کهنی که از دوران گذشته وجود داشته، تداوم پیدا کرده و امروزه نیز به همان نام وجود دارند. بسیاری از کشورهای جهان را که محصول دوران مدرن هستند می‌توان از نوع نخست دانست اما برخی کشورهای دیگر که ریشه بسیار کهن دارند و نام آن‌ها به عنوان واحد سرزمینی از دوره‌های باستانی تا به امروز همچنان حفظ شده است نظیر: ایران، یونان، چین، مصر و ... از نوع دوم می‌باشند» (احمدی، ۱۳۹۰: ۶۵).

هویت ملی پدیده یا امری ثابت و تغییرناپذیر نیست و همواره بر اثر عوامل مختلف در معرض تحول و دگرگونی می‌باشد. این مسئله به‌معنای فقدان عناصر ثابت در هویت ملی نیست، بلکه بدین معناست که از آنجا که جوامع انسانی از یک‌سو در برخورد و تعامل دائم با شرایط و تغییرات محیط طبیعی و از سوی دیگر در برخورد و ارتباط مستمر با جوامع دیگراند، هویت ملی در معرض تغییر و تحول قرار می‌گیرد (اشرف، ۱۳۹۵: ۲۱-۲۲؛ اسمیت، ۱۳۸۳: ۳۲-۳۳؛ زهیری، ۱۳۸۹: ۴۵ و ۵۹-۶۰).

نکته‌ی مهم در این‌جا این است که عوامل مختلفی در تکوین و ترویج هویت ملی نقش دارند، که نهاد آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین و تاثیرگذارترین آن‌ها می‌باشد. در واقع «این نهاد وظایف عدیده‌ای دارد که یکی از اصلی‌ترین آن‌ها، تلاش در جهت معرفی هویت ملی و

_____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور... ۵

تقویت میهن پرستی است» (گراف، ۱۹۸۷: ۲۷۶). به طور کلی ایجاد زمینه‌های وابستگی و تعلق به هویت ملی در اعضای جامعه از مهم‌ترین وظایف هر حکومتی است و یکی از ابزارهای مهم در این زمینه نهاد آموزش و پرورش می‌باشد. نقش این نهاد در تکوین و تقویت هویت ملی چنان بارز است که هیچ کشوری را در جهان نمی‌توان یافت که بدون بهره‌مندی از آن توانسته باشد به این مهم دست یافته باشد. ارزش‌گذاری و تعهد به هویت ملی و سعی در ایجاد شناخت و آگاهی در میان نسل‌های مختلف، حاصل تبیین اهداف نهاد مذکور در راستای تقویت هویت ملی می‌باشد. این ساختار آموزشی با ارائه نقشی بی‌بدیل در آموزش و انتقال مفاهیم مرتبط با هویت ملی، زمینه‌های تقویت و تحکیم آن را فراهم می‌کند (جعفرزاده‌پور، ۱۳۸۹: ۳۲؛ مقصودی، ۱۳۹۱ الف: ۵ و مقصودی، ۱۳۹۱ ب: ۹؛ همچنین ر.ک: غرایاق زندی، ۱۳۹۴).

پایبندی به دستاوردهای هویتی و حس تعلق خاطر به هویت ملی نیازمند تنظیم و تدوین برنامه‌های آموزشی هدفمند، منسجم و جامع و توجه به ابعاد مختلف این هویت و انتقال آن به نسل‌های درحال آموزش است (مقصودی، ۱۳۹۱ ج: ۱۴۱-۱۴۲). بدون داشتن نهاد آموزش و پرورش هدفمند و استوار در معرفی همه ابعاد و عناصر هویت ملی، افراد جامعه از دو جنبه دچار مشکل می‌شوند: یکی آسیب‌پذیری در برابر نفوذ سایر فرهنگ‌ها و دیگری تضعیف احساس تعلق و همبستگی ملی (عبدی و لطفی، ۱۳۹۰: ۸۷). کارکرد هویتی این نهاد موجب می‌شود که دانش‌آموزان متناسب و هماهنگ با هنجارهای حاکم بر جامعه تربیت شوند. فراگیری آداب و رسوم، باورها، ارزش‌ها و مناسبات اجتماعی حاکم بر جامعه در کنار آشنایی با سمبل‌های فرهنگی و ملی، مجموعاً هویت ملی را در فرد پدید آورده و تقویت می‌کند (رهبری و دیگران، ۱۳۹۴: ۴۶).

به‌باور اندیش‌مندان، در عصر جدید به‌علت افول نهادهای سنتی مانند دین و خانواده، نهاد آموزش و پرورش (مدرسه) اهمیت فراوانی در انتقال فرهنگ و هویت یافته است. به‌گفته‌ی دورکیم، مدرسه در مقام محیط اخلاقی سازمان‌یافته به هویت‌شاگردان شکل می‌بخشد (بابایی‌فرد، ۱۳۹۲: ۳۵۹). به‌باور وی نقش آموزش و پرورش، واردکردن و جادادن فرد در نظام اجتماعی است. کارکرد آموزش و پرورش حفظ ثبات در جامعه و اجتماعی کردن است. به‌اعتقاد پارسونز، نهاد آموزش و پرورش از طریق اشاعه فرهنگ مشترک و بزرگداشت مناسکی ارزش‌های فرهنگی، کارکرد یکپارچگی را با جهت‌دهی به بخش‌های مختلف جامعه به‌انجام می‌رساند. به‌اعتقاد برنشتاین و بوردیو، در نظام آموزش و پرورش شکل خاصی از نظم اجتماعی وجود دارد که ناشی از شرایط اجتماعی و تاریخی خارج از این نظام است. نظم اجتماعی نظام آموزشی کاملاً به این شرایط وابسته است و در واقع کارکرد آموزش و پرورش انتقال میراث فرهنگی جامعه است (قادرزاده، ۱۳۹۳: ۸۵-۸۷). ارنست گلنر نیز می‌گوید: هویت، وفاداری و شهروندی

۵ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال شانزدهم، شماره پنجاهم، بهار ۱۳۹۹
کارآمد، به نوع نوشتن، خواندن، آموزش و پرورش و زبان مطلوب نیاز دارد. زبان مدرسه نهایتاً بر زبان خانه سایه خواهد افکند (رجب‌نسب، ۱۳۸۴: ۴۱).

در نگاه نخست، به‌نظر می‌رسد وظیفه نهاد آموزش و پرورش، تعلیم گروه مخاطب می‌باشد ولی حقیقت این است که مهم‌ترین و بنیادی‌ترین کار این نهاد در هر جامعه‌ای، پرورش انسان‌هایی علاقه‌مند و متعهد به میهن و آگاه به ارزش‌های ملی و معنوی کشور می‌باشد. این-گونه افراد خواهند توانست علم خویش را در راه توسعه‌ی کشورشان به‌کار بندند. بدین ترتیب ایجاد زمینه‌های وابستگی به جامعه ملی در کودکان و نوجوانان از مهم‌ترین وظایف هر حکومتی است و یکی از ابزارهای مهم در این زمینه، نهاد آموزش و پرورش است (جعفرزاده‌پور، ۱۳۸۹: ۳۲). این نهاد را می‌توان بازتابی از اولویتهای فرهنگی در ارائه الگوهای مبتنی بر رویکردهای هویتی و در راستای تحکیم پیوندهای مشترک و تقویت همبستگی ملی و نشان‌دهنده‌ی گرایش به تعمیم اولویتهای به نسل‌های درحال‌رشد در ایجاد احساس هویت مشترک دانست (مقصودی، ۱۳۹۱ الف: ۵).

کتاب‌های درسی و برنامه‌های آموزشی از مهم‌ترین ابزارهای نهاد آموزش و پرورش در انتقال و تعمیق هویت ملی در ذهن و شخصیت دانش‌آموزان می‌باشند (خدایار و فتحی هل‌آبادی، ۱۳۹۰: ۵۵). به‌عبارتی، منشا بسیاری از نگرش‌ها و باورهای انسان ناشی از تفکری است که از طریق کتاب‌های درسی و برنامه‌های آموزشی دوران کودکی القا می‌شود. این تاثیر برنامه‌های درسی بر هویت ملی افراد را بر مبنای دو محور اساسی می‌توان در نظر گرفت: ۱. آگاهی‌یابی و شناخت هویت ملی که در حیطه شناختی از طبقه‌بندی اهداف آموزشی است که از طریق برنامه‌های درسی رسمی انجام می‌شود و ۲. احساس تعلق و درونی‌ساختن آن می‌باشد که تعلق به حیطه عاطفی است و باید با توجه به برنامه درسی مستتر و غیررسمی و شناخت ابعاد آن صورت گیرد (لقمان‌نیا و خامسان، ۱۳۸۹: ۱۴۹ و ۱۵۱).

روی‌هم‌رفته می‌توان گفت در نتیجه‌ی اتخاذ سیاست‌های هویتی جامع و منطقی در نهاد آموزش و پرورش و کارکرد مطلوب آن در فرایند اجتماعی‌شدن، به‌تدریج علائق در سطوح فروملی با علائق در سطح ملی پیوند یافته و در نتیجه، دانش‌آموزان در عین احساس تعلق خاطر به هویت‌های فروملی، نسبت به هویت ملی خود نیز احساس تعلق خاطر خواهند کرد و این موضوع به تقویت هویت ملی در آن جامعه کمک خواهد کرد.

ماهیت، ارکان و مولفه‌های هویت ملی در ایران

در خصوص ماهیت و چگونگی شکل‌گیری هویت ملی در ایران دو دیدگاه کلی وجود دارد: عده‌ای معتقدند که هویت ملی در ایران، پدیده‌ای متاخر و متأثر از ظهور دولت‌های ملی در

_____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور...^۵

اروپای قرون هجدهم و نوزدهم است، و دسته‌ای دیگر بر این باورند که به دلیل قدمت تاریخی گسترده کشور ایران، می‌توان نشانه‌هایی از وجود مفهوم هویت ملی را در ایران باستان جستجو کرد؛ دیدگاه اخیر معتقد است که مفهوم ملت به عنوان شالوده شکل‌گیری هویت ملی، قرن‌ها قبل از دولت‌های ملی قرن نوزدهم در کشور ایران وجود داشته است و این تمدن از ابتدا بر یک آگاهی ذهنی از خود و دیگران قوام یافته و موجودیت خویش را براساس این خودآگاهی ذهنی شکل داده بود (قاسمی و ابراهیم‌آبادی، ۱۳۹۰: ۱۱۶-۱۱۷). این مقاله با دیدگاه دوم هم‌عقیده می‌باشد.

سابقه تاریخی ایران به‌طور کلی نشان می‌دهد که این جامعه دارای ویژگی‌هایی است که آن را برطبق معیارهای علمی از صفت ملت برخوردار می‌کند. پدیده ملت در ایران در فرایند روی داده‌ها و تحولات سیاسی و اجتماعی پیش از اسلام پیدا شد و در دوران اسلامی به زندگی خود ادامه داد (احمدی، ۱۳۹۰: ۱۳۳ و ۱۴۲-۱۴۳). آنتونی اسمیت از صاحب‌نظران مبحث هویت ملی، از وجود ملت‌های تاریخی از جمله ملت ایران در عهد باستان سخن می‌گوید. به اعتقاد وی، هویت فرهنگی ایرانیان و استمرار آن به نحو بارزی در دوره ساسانیان وجود داشته و این تداوم، علی‌رغم گسست در حکومت ملی آنان، در دوره اسلامی هم به چشم می‌خورد و در دوره معاصر شکل جدیدی می‌یابد (اسمیت، ۱۳۸۳: ۱۴۰-۱۵۳؛ اسمیت، ۲۰۰۰: ۴۴-۴۷). درمیان پژوهش‌گران ایرانی می‌توان از افرادی چون: احمد اشرف (۱۳۹۵)، حمید احمدی (۱۳۸۲)، رضا شعبانی (۱۳۸۶)، فرهنگ رجایی (۱۳۸۶)، مجتهدزاده (۱۳۸۷) و ... نام برد که نگاهی تاریخی به هویت ایرانی دارند و این مقوله را در سیر تحول تاریخی مورد بررسی قرار می‌دهند.

به‌طور کلی می‌توان گفت، آنچه از آن تحت‌عنوان هویت ملی ایران یاد می‌شود، قرن‌ها پیش و در دوره باستان ایجاد شده و در طول تاریخ توانسته است پایداری، پویایی و استمرار خویش را حفظ کرده و استمرار بخشد. در این‌جا باید به این نکته اشاره داشت که تاکید بر کهن‌بودن پدیده هویت ملی در ایران به معنای مصون‌بودن و آسیب‌ناپذیری آن نیست، بلکه این هویت همواره دچار چالش‌ها و دگرگونی‌هایی بوده است اما با وجود این به دلیل داشتن خصلت انعطاف‌پذیری توانسته خود را بازسازی کند (آزاد ارمکی، ۱۳۹۰: ۱۴۳؛ احمدی، ۱۳۹۰: ۳۲۳؛ نظری، ۱۳۹۰: ۲۰-۲۱).

در یک عبارت کلی منظور از هویت ملی ایران، مجموعه‌ای از نشانه‌ها و آثار مادی، زیستی، فرهنگی و اندیشگی است که در سیر تحول تاریخی به اجتماع ملی ایران شکل داده و موجب تفاوت این اجتماع از جوامع دیگر شده‌اند. همچنین با توجه به تعریفی که در این مقاله از هویت ملی اعضای جامعه ارائه شد، می‌توان گفت که نوعی هویت ملی در میان ساکنان ایران از دیرباز وجود داشته است؛ بدین معنا که از دوره هخامنشیان تا امروز، مردم ساکن در این کشور، خود را

ایرانی و متعلق به جغرافیای سرزمینی به نام ایران یا ایرانشهر و یا ایران زمین دانسته و نسبت به منابع و عناصر شکل‌دهنده‌ی آن دارای آگاهی بوده‌اند. این آگاهی موجب ایجاد همبستگی در میان ساکنان سرزمین ایران شده بود.

به باور این مقاله، هویت ملی ایران دارای سه رکن یا لایه‌ی اصلی می‌باشد: رکن اول مربوط به ایران باستان است که آن را بُعد ایرانی هویت ملی می‌نامند. این لایه، مشحون است از اسطوره‌ها، افسانه‌ها، ادیان و تابوها که به‌رغم گستره تاریخی دوازده‌قرنی آن یادآور استمرار و تداوم بی‌نظیری در تاریخ ایران است. در دوره ایران باستان، بن‌مایه هویت ایرانی با مشخص‌شدن فرهنگ و آداب و رسوم مشخص و تمایز و قرارگرفتن ایران در برابر سایر کشورها و اقوام با آیین زرتشت، اندیشه حکمران عادل (دادگر) تشخیص یافت. رکن دوم مربوط به اسلام می‌باشد که به‌مدت چهارده قرن به هویت ملی ایرانیان و نوع نگرش آن‌ها به جهان و رفتار و ساختار اجتماعی و سیاسی آن‌ها جهت داد. به‌عبارتی در چهارده قرن اخیر بخش مهمی از عناصر هویت‌ساز ایرانیان از اسلام تغذیه شده است. رکن سوم نیز مدرنیته می‌باشد که از اوایل دوره‌ی قاجار و در نتیجه‌ی آشنایی ایرانیان با آن، بر اندیشه‌های سنتی تعلق به ایران و هویت ایرانی تأثیر گذاشته و جلوه تازه‌ای به این هویت بخشید (ر.ک: بشیریه، ۱۳۸۳؛ الف؛ بشیریه، ۱۳۸۳؛ ب؛ رجایی، ۱۳۸۶). به‌طور کلی «هویت ملی ایران از ارکان فوق به تناسب اهمیت در دوره‌های مختلف بهره‌مند شده و پرورش یافته است» (گودرزی، ۱۳۸۷: ۹۸). این ارکان نقش مهمی در تعریف ایرانیان از چه‌کسی بودن خود دارند.

علاوه‌براین، وجود نوعی آگاهی ملی در میان ایرانیان و قائل‌شدن تمایز با دیگر ملت‌ها در طول تاریخ همواره بر مبنای مؤلفه‌های مهمی چون سرزمین ایران، تاریخ کهن و سرگذشت مشترک، دین و اعتقادات مذهبی، میراث سیاسی و حکومت ایرانی، فرهنگ غنی و پویا، زبان فارسی، و اسطوره‌های ملی-ایرانی پدید آمده بود. این عناصر در طول تاریخ، تحولات خاصی را طی نمودند و به‌عنوان سنگ‌بنا و ستون‌های مستحکم بنای ایرانی قوام یافته و صلابت خود را به‌عنوان مهم‌ترین نشانه‌های ایرانی بودن در فرایند بحران‌های گوناگون به‌آزمون گذاشتند و امروزه نیز مهم‌ترین نشانه‌های ایران و تعریف ایرانی بودن می‌باشند. مؤلفه‌های مذکور موجب اشتراک و ارتباط ایرانیان امروز با نیاکان و هم‌عصران‌شان و نیز دلبستگی آنان نسبت به هویت ملی‌شان می‌گردند.

نهاد آموزش و پرورش و چگونگی کمک به تقویت هویت ملی در ایران

به‌طور کلی از فردای پس از انقلاب اسلامی با استقرار دولت جمهوری اسلامی در ایران، فصل جدیدی از مناسبات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی-هویتی و ... در کشور آغاز شد. گفتمان

_____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور... ۵

انقلاب اسلامی بیش و پیش از هرچیز نیاز به ارائه یک تعریف از هویت داشت و این امر مستلزم ایجاد فضایی برای روایت هویت برآمده از دل این گفتمان بود. در این دوره شاهد استقرار نظم هویتی جدیدی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و شیعی هستیم. به عبارتی دیگر با استقرار دولت جمهوری اسلامی، سیاست‌های هویتی در جهت ایجاد هویتی تک بُعدی در قالب الگوی آرمانی اسلام با تأکید بر مذهب شیعه قرار گرفت. ارزش‌های اسلامی-شیعی به‌طور کلی بنیان گفتمان هویتی است که در واکنش به فرایند تضعیف بُعد اسلامی هویت ملی در عصر پهلوی پدیدار گشته و هدفش آن بود تا مبانی همبستگی ملی در کشور را با ارائه تعریفی اسلامی-شیعی از هویت ملی ایران بنا نماید. دولت جمهوری اسلامی از فردای انقلاب اسلامی، با تقویت و بازگشت به هویت و خودآگاهی اسلامی، در پی ایجاد تحول در ساختار هویت ملی ایران برآمد و در متن و بطن گفتمان خود، نظام شاهنشاهی و مدرنیته را دگر هویتی خود تعریف نمود (ازغندی، ۱۳۸۶: ۳۱؛ بشیریه، ۱۳۸۳ الف: ۸۰۱؛ تاجیک، ۱۳۸۴: ۱۸۷ و ۱۸۸؛ سیدامامی، ۱۳۹۱: ۱۸۸-۱۸۹). البته بیان این مطالب، به‌معنای نفی کامل بُعد ایرانیّت در هویت ملی ایران ازسوی جمهوری اسلامی نیست، بلکه حاکی از اهمیت بیشتر و اولویت مؤلفه‌ی اسلامیّت ازسوی این حکومت است (دهقانی، ۱۳۸۶: ۷۷).

به‌طور کلی بعد از استقرار نظام جمهوری اسلامی، تمامی مؤسسات تمدنی از جمله نظام آموزشی که برپایه‌ی ایدئولوژی شاهنشاهی و اقدامات شبه‌نوسازگرایانه‌ی عصر پهلوی ایجاد شده بودند، مغایر با مبانی و ارزش‌های اسلامی تلقی گردیدند و با رد آثار و نتایج آن‌ها، بر گریز از باستان‌گرایی و غرب‌زدگی و بازگشت به اسلام و هویت اسلامی-شیعی تأکید شد. به‌عبارتی-دیگر، هدف نظام جمهوری اسلامی این است که عناصر و نشانه‌های غربی و در بسیاری از موارد، عناصر و نشانه‌های ایران باستان از نظام ارزشی و فرهنگی و نظام آموزشی کشور زدوده شده و عناصر و ارزش‌های اسلامی و شیعی جایگزین آن گردد. براین اساس «در دوره مذکور، فضای تعلیم و تربیت و اهداف و برنامه‌های نهاد آموزش و پرورش براساس معیارها و ارزش‌های اسلامی و شیعی و روی‌کردهای ارزشی موردتوجه و بازبینی قرار گرفت و این مسئله موجب شکل‌گیری الگوها و جهت‌گیری‌هایی در مدیریت نهاد مذکور کشور شد. در این روی‌کرد، ابعاد اعتقادی، اخلاقی و مذهبی، مبنای استقرار جامعه دینی، تربیت انسان مسلمان متعهد و نیز تقویت و تحکیم ساختارهای هویتی و نیز همبستگی و انسجام ملی در نظر گرفته می‌شود که می‌بایست به‌وسیله‌ی نهادهای حکومتی از جمله آموزش و پرورش ترویج گردد» (مقصودی، ۱۳۹۱ ب: ۱۰-۱۱؛ موحدی و کریمی، ۱۳۹۸: ۸۴-۸۵).

شواهد و نتایج تحقیقات از عدم توجه به ابعاد ایرانی و مدرن هویت ملی ایران در سیاست‌ها و راهبردهای اتخاذشده در نهاد آموزش و پرورش در دوره جمهوری اسلامی حکایت دارند. از

دیدگاه این مقاله، در سیاست‌ها و برنامه‌های آموزشی دوره مذکور هرچند به ابعاد مختلف هویت ملی ایران توجه شده، اما این توجه ناقص بوده و در بعضی موارد، بخش‌های مهمی از هویت ایرانیان نادیده گرفته شده است. به عبارتی در ساختار آموزش و پرورش به ارکان هویت ملی ایران به صورتی متوازن و متعادل توجه نشده، به طوری که بُعد اسلامی دارای بالاترین میزان توجه است. بر این اساس الگوی هویت اسلامی با محوریت تشیع در سراسر متون درسی و برنامه‌های آموزشی حضوری جدی و فعال دارد اما ابعاد ایرانی و به‌ویژه مدرن هویت ملی ایران به حاشیه رانده شده‌اند. بالاترین فراروانی رکن ایرانیّت، مربوط به ویژگی‌های جغرافیایی است و دیگر مؤلفه‌های این رکن بسیار کم‌رنگ هستند و به اسطوره‌های ملی و همچنین خرده فرهنگ‌های قومی چندان توجه نشده است. به عنوان مثال، در کتاب‌های درسی تاریخ و مطالعات اجتماعی به مقوله‌های مختلف ملی ایرانیان توجهی ناقص و گذرا شده و فرهنگ و تاریخ ایران باستان نادیده انگاشته شده است. این کتاب‌ها از نظر محتوا و شیوه بیان، فاقد محتوای لازم برای معرفی و تقویت تاریخ و هویت ملی ایران است. رکن مدرن نیز همان گونه که بیان شد، در حاشیه قرار دارد (ر.ک: بابایی‌فرد، ۱۳۹۲؛ منصوری و فریدونی، ۱۳۹۱؛ نوشادی و دیگران، ۱۳۹۰).

به طور کلی هرچند کتاب‌های درسی آموزش و پرورش در دوره جمهوری اسلامی تا اندازه‌ای به موضوعاتی چون تعلق به ملیت، همبستگی ملی و ... پرداخته‌اند، اما با این حال در این زمینه‌ها همچنان کاستی‌هایی وجود دارد که می‌بایست برطرف شوند. به بیان دیگر، نمادها و نشانه‌ها یا محتویات موجود در کتاب‌های درسی آن گونه که شایسته است به [همه ابعاد] هویت ملی ایران نپرداخته‌اند (بابایی‌فرد، ۱۳۹۲: ۳۴۸). به نظر می‌رسد از جمله عوامل مؤثر در کاهش تعلق خاطر شمار قابل توجهی از اعضای جامعه ایران نسبت به هویت ملی، همین نقصان توجه متعادل و منطقی به ابعاد هویت ملی و پرورش آن به عنوان یک هدف عمده و کلی آموزش و پرورش است (نوشادی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۶۳). نهاد آموزش و پرورش که می‌بایست کارکرد جامعه‌پذیری تاریخی می‌داشت، تاحدودی اعتماد را سلب کرده و کتاب‌های درسی آن به‌ویژه کتب تاریخی و اجتماعی نیز متناسب سیاست روز مرتباً عوض شده‌اند. هنگامی که نسل نو به این نهادهای رسمی بی‌اعتماد شود، در برابر فرایند درونی‌سازی مقاومت می‌کند. در نتیجه، مشکل هویتی پیدا کرده و دیگر نمی‌تواند هویت ملی خود را براساس تاریخ تعریف کند (حافظنیا و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۳).

ناتوانی مدارس کشور در اجرای برنامه‌های مرتبط با هویت ملی نیز نشان دیگری از ضعف توجه به کلیت هویت ملی در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی است. در ایران به واسطه‌ی مشکلات مالی نظام آموزشی و نبود امکانات و ابزارهای لازم مانند وسایل دیداری و

_____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور...
شنیداری و کمبود امکانات مسافرتی-اردویی، احساس هم‌وندی با دیگران و درک مفهوم هم‌بودی از مرز ایل، قوم، منطقه، شهر و استان به‌زحمت فراتر رفته و به حد کشور و سرزمین زیرسلطه دولت مرکزی می‌رسد. این امر مانع از تجربه عینی دانش‌آموزان در مسئله هویت ملی می‌شود. لذا امکانات محدود در زمینه ابزارهای آموزشی و به‌ویژه نرفتن به اردو به مناطق مختلف کشور، از جمله موارد مهم در عدم‌شناخت عینی و واقعی مباحث مربوط به هویت ملی است (لقمان‌نیا و خامسان، ۱۳۸۹: ۱۵۷).

همچنین عدم‌توجه به فعالیت‌های فوق‌برنامه از موارد دیگری است که می‌تواند به‌عنوان ضعف مدارس در تقویت هویت ملی به‌شمار آید. به‌طور کلی فعالیت‌های فوق‌برنامه جاری در مدارس ایران که بیش‌تر توسط مربیان امور تربیتی و در قالب مسابقات شعر، قصه‌نویسی، مطالعه و تحقیق و بازدیدها انجام می‌شود، بیشتر به جنبه‌های اسلامی توجه دارند تا جنبه‌های ملی مانند: جغرافیای ایران، بعضی از هنجارهای ملی مانند عید نوروز، رسوم شب یلدا، نمادهای ملی و اسطوره‌های ملی که در شکل‌گیری هویت ملی نقش بسیار مهمی دارند (لقمان‌نیا و خامسان، ۱۳۸۹: ۱۵۸).

در مجموع عوامل زیر را می‌توان به‌عنوان ضعف شدید نظام آموزش و پرورش در دوره جمهوری اسلامی در زمینه هویت ملی برشمرد: عدم‌توافق میان سه بُعد دینی-اسلامی، تاریخی-جغرافیایی و جهانی-مدرن؛ عدم توافق در مؤلفه‌های هویت ملی که امکان تقویت و توجه به آن را در برنامه‌های درسی و اهداف آموزشی نظام آموزشی کاهش داده؛ ضعف آموزش و پرورش در توجه به فرهنگ اصیل ایرانی و جذب در فرهنگ بیگانه؛ پایین‌بودن احساس تعلق به هویت ملی در تمام دوره‌های تحصیلی و عدم‌توانایی نظام آموزشی در ایجاد آگاهی و حس تعلق به هویت ملی ایرانی؛ رضایت‌بخش‌نبودن وضعیت برنامه‌های درسی در ایفای نقش هویت‌بخشی خود چه در عرصه فردی و چه در عرصه اجتماعی و ملی؛ کاهش وجود احساس تعلق به هویت ملی از دوره ابتدایی به دیگر مقاطع تحصیلی (لقمان‌نیا و خامسان، ۱۳۸۹: ۱۵۵-۱۵۶).

به‌طور کلی تقویت هویت ملی در دانش‌آموزان یکی از اساسی‌ترین مسائل پیش‌روی آموزش و پرورش کشور به‌شمار می‌رود. «باتوجه به چالش‌هایی که امروزه هویت ملی ایران با آن مواجه است انتظار می‌رود مسئولان امر، بیشتر به مقوله هویت ملی توجه نموده و در تقویت غرور ملی و تزریق هویت ملی در کودکان و نوجوانان تلاش نمایند» (منصوری و فریدونی، ۱۳۹۱: ۶۱). براین اساس نهاد آموزش و پرورش می‌بایست در اهداف نظام آموزشی‌اش تحولی در جهت تکوین هویت ملی در نهاد دانش‌آموزان صورت دهد و برای تثبیت آن در باور آنان، برنامه‌ریزی‌های مختلف و اصولی به‌عمل آورد (صالحی امیری، ۱۳۸۵: ۴۱۹). باتوجه به زیادبودن جمعیت نوجوان

و همه گیر بودن آموزش تا پایان مقطع متوسطه در ایران، فرصت مناسبی برای تقویت هویت ملی گروه مخاطب برای دست‌اندرکاران آموزش و پرورش وجود دارد (جعفرزاده پور، ۱۳۸۹: ۳۴).

باتوجه به این که آموزش و پرورش با حضور میلیونی دانش‌آموزان در گستره‌ی خود یکی از زیربنایی‌ترین نهادهای کشور را به خود اختصاص داده است، بنابراین می‌بایست با نگاهی عمیق و سیستمی به پرورش افراد بپردازد تا آن‌ها آمادگی روانی و رفتاری به‌منظور زندگی اولیه مدنی و شهروندی خود را پیدا نموده و تعلق و علاقه به میهن و زندگی در آن را در نزد خود پرورانده و تقویت نمایند (صالحی‌عمران و شکیباییان، ۱۳۹۱: ۴۴). به عبارتی، برنامه‌ریزی آموزشی باید به‌گونه‌ای باشد که دانش‌آموز پس از فراغت از تحصیل، در خود غرور ملی و افتخار به ایرانی بودن را احساس کند (صالحی امیری، ۱۳۸۵: ۴۱۹).

از آن‌جاکه آموزش و پرورش یکی از جریان‌های اصلی جامعه‌پذیری افراد جامعه است، انتقال و درونی کردن خلاقانه ارزش‌ها و نمادهای جامعه یکی از مهم‌ترین وظایف آن محسوب می‌شود. در این بین، هویت ملی که در پیوند با انسجام وحدت و روند توسعه کشور است باید مورد توجه قرار گیرد. برای حصول این مهم، تقویت هویت ملی باید جزو اهداف آموزش و پرورش در ایران قرار گیرد (جعفری و دیگران، ۱۳۹۳: ۵۶؛ لقمان‌نیا و خامسان، ۱۳۸۹: ۱۵۱). اهمیت و ضرورت شکل‌گیری هویت ملی در میان افراد جامعه و به‌ویژه کودکان و نوجوانان، می‌بایست نظام آموزش و پرورش را به این جهت سوق دهد که امکانات و روش‌های مناسب را در جهت ایجاد آگاهی و حس تعلق به هویت ملی در دانش‌آموزان به کار گیرد (منصوری و فریدونی، ۱۳۹۱: ۴۸). به‌طور کلی بالابردن سطح آگاهی دانش‌آموزان برای شناختن هویت ملی خود و اقوام و سنن مختلف موجود در کشور، می‌تواند منجر به توسعه و گسترش ارزش‌های مشترک فرهنگی گردد. این رویکرد صرف‌نظر از نوع قومیت و فرهنگ دانش‌آموزان، موجب رشد شناختی و تقویت حس ملی و زمینه‌ساز هم‌گرایی فراگیران خواهد بود (زینال تاج و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۱۹-۱۲۰).

نهاد آموزش و پرورش باید دارای این توان‌مندی باشد که به دانش‌آموزان در گزینش ارزش‌ها و عناصر هویتی مطلوب از میان حجم گسترده‌ای از ارزش‌ها و عناصر هویتی موجود یاری رساند تا آن‌ها در چنین فرایندی دچار سرگردانی و بحران هویت نشوند. این نهاد باید در شیوه‌های تربیتی و هویت‌سازی خود به‌گونه‌ای عمل کند که نوجوانان نسبت به جامعه خود و عناصر هویتی آن احساس بیگانگی نداشته و به آن‌ها افتخار کنند. اگر این نهاد نخواهد نیازهای گوناگون نوجوانان را برآورده سازد آیا می‌تواند از آن‌ها انتظار داشته باشد که با شور و نشاط و علاقه‌مندی نسبت به جامعه خود و عناصر هویتی آن در سازندگی جامعه نقشی داشته باشند (بابایی‌فرد، ۱۳۹۲: ۳۴۷-۳۴۸).

رسالت نهاد آموزش و پرورش باید پرورش افرادی باشد که بتوانند با شناخت درست و دقیق

_____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور... ۵

خود از فرهنگ و ارزش‌های مادی و معنوی ملی خود در کنار ورود به عرصه‌های اجتماعی داخلی، به عرصه‌های جهانی نیز وارد شوند. نهاد مذکور باید چنان عمل کند که هویت افراد از سطوح مختلف فردی و جهانی به صورت کامل پوشش داده شود تا از خروجی آن، انسان‌هایی با شخصیت متعادل، متعهد و چندبُعدی وارد جامعه ملی و بین‌المللی شوند. در واقع «یکی از مهم‌ترین وظایف نظام تعلیم و تربیت کشور در عصر جهانی‌شدن، تربیت شهروندان ملی و جهانی می‌باشد. باتوجه به نظر تافلر، در عصر جهانی‌شدن، مهارت‌های فرهنگی عمومیت یافته مستلزم آن است که شخص بداند در جهان فراسوی خانه، خیابان و محل سکونتش چه می‌گذرد. آموزش و پرورش به مفاهیم تازه‌ای نیاز دارد که آن قدر عمیق باشد که از مسائل بودجه، تعداد دانش‌آموزان، حقوق معلم، و تعارضات سنتی بر سر برنامه و بسیاری از مسائل دیگر به مراتب فراتر رود» (ایزدی و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۸).

بدیهی است که متن کتب درسی و پیام‌هایی که از طریق آنان به دانش‌آموزان انتقال می‌یابد، ابزار اصلی انجام رسالت‌های آموزش و پرورش می‌باشد. از این رو دقت و توجه کارشناسان در انتخاب محتوای درسی می‌تواند به صحت و سلامت فرایند جامعه‌پذیر نمودن دانش‌آموزان و ترویج هویت ملی در میان آنان کمک نماید (نوشادی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۴۲). لازم است با بازنگری در محتوای آموزشی، بسترهای توجه به ابعاد گوناگون هویت ملی و زمینه توجه به رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان را فراهم آورد. دست‌اندرکاران آموزش و پرورش باید با دقت نظر و اعمال حساسیت بیش‌ازپیش به تهیه و تنظیم محتوای کتب درسی به منظور ایجاد تغییر و تحول در دانش و نگرش دانش‌آموزان بپردازند تا این تغییرات در بلندمدت منجر به رفتارهای مطلوب آنان شده و بتواند در دانش‌آموزان اعتقادی را به وجود آورد تا هویت ملی خود را به درستی بشناسد و به آن احساس دلبستگی و تعلق نموده و آن را پاس بدارد (صالحی‌عمران و شکیباییان، ۱۳۹۱: ۴۴). البته لازم است در گنجاندن مفاهیم مربوط به هویت ملی در کتب درسی، به سن و سطح تحول ذهنی دانش‌آموزان در ارتباط با مفاهیم هویت ملی و مطالعات روان‌شناختی نیز توجه گردد (ر.ک: ربانی، ۱۳۸۲).

نکته مهم در این‌جا این است که باتوجه به تفاوت‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و تاریخی هر جامعه، امکان الگوبرداری مطلق از برنامه‌های درسی دیگر کشورها نه‌تنها مقدور نیست بلکه اصولاً اشتباه نیز می‌باشد. به‌همین دلیل تجربیات دیگر کشورها تنها در حدی باید موردتوجه قرار گیرد که مشخص گردد آن‌ها با چه چالش‌هایی مواجه بوده و متعاقب آن به چه ابعاد و مقوله‌هایی و چگونه توجه نشان می‌دهند (شمشیری، ۱۳۸۷: ۱۱۴).

برنامه‌های آموزشی و درسی در آموزش و پرورش می‌بایست بدون تکیه‌ی صرف بر جنبه‌های سطحی و ظاهری به‌گونه‌ای طراحی تنظیم و اجرا شود که محصول نهایی آن‌ها

پرورش یافتن و بارآمدن مردان و زنانی دارای ثبات شخصیت، برخوردار از تفکر منطقی، دارای عزت نفس، آگاه به وضع خود و دنیای اطراف، دارای روحیه چالش درعین سازش با دیگران، علاقه‌مند به تاریخ، فرهنگ و میهن خویش و ... باشد. چنین افرادی می‌توانند حافظ هویت خود باشند و در صورت افتادن در ورطه بحران هویت، از آن بیرون آیند (ربانی، ۱۳۸۱: ۵۶).

برنامه‌های درسی باید ناظر بر تربیت نسلی آشنا با مبانی هویت ملی خود و نیز مهارت‌های لازم جهت مواجهه با چالش‌های هویتی عصر جهانی‌شدن باشد؛ «نسلی خودآگاه و دارای مهارت‌ها و نگرش‌های لازم و ضروری که باید برای زیست در عصر حاضر آماده باشد. تحقق این امر بستگی به این دارد که میزان دسترسی آن‌ها به منابع و مؤلفه‌های هویتی تا چه حد باشد و این که برنامه‌ریزان و مؤلفان کتب درسی چگونه الگوهای هویتی را در منابع و متون آموزشی بر ساخت کرده باشند و چه قالب و گفتمانی بر آن‌ها حاکم باشد» (صادقی و مرادخانی، ۱۳۹۳: ۶۱).

میزان توجه به مبانی هویت ملی ایران در کتاب‌های درسی علاوه بر انعکاس دیدگاه‌های مؤلفان آن، نمودار آراء و افکار کلان سیاست‌گذاران فرهنگی کشور نیز می‌باشد. بنابراین کم‌توجهی یا بی‌توجهی به برخی از ارکان و مولفه‌های هویت‌ساز ملی فقط به پاک کردن صورت مسئله کمک می‌کند نه حل آن (خدایار و فتحی هل‌آبادی، ۱۳۹۰: ۷۷). عدم انتخاب محتوای مناسب درسی در رابطه با موضوع هویت ملی، موجب غفلت فراگیران از واقعیت‌های موجود پیرامون این مقوله شده و مشکلاتی را برای آنان در این زمینه به همراه خواهد داشت.

نکته اساسی در این‌جا این است که پرورش هویت ملی تنها به دروس تاریخ و اجتماعی و ادبیات فارسی محدود نمی‌شود، بلکه موضوعات درسی دیگر نیز می‌توانند پرورش‌دهنده‌ی هویت ملی در دانش‌آموزان باشند (شمشیری، ۱۳۸۷: ۱۱۴-۱۱۵). علاوه بر این، آموزش و پرورش می‌بایست با تربیت معلمان شایسته، آگاه و دل‌سوز به فرهنگ و هویت ملی کشور، آنان را با مبانی نظری این مفهوم آشنا سازد (خدایار و فتحی هل‌آبادی، ۱۳۹۰: ۶۰) تا آن‌ها بتوانند انتقال‌دهندگان مقبولی به دانش‌آموزان در زمینه هویت ملی باشند.

روی هم‌رفته نهاد آموزش و پرورش به منظور تقویت هویت ملی در ایران، می‌بایست در برنامه‌ریزی‌های آموزشی و تدوین کتب درسی نکات زیر را مدنظر قرار دهد:

- توجه به زبان فارسی به عنوان نقطه اتکاء و اشتراک ایرانیان و عامل اساسی در حفظ وحدت ملی و تقویت آن.
- استفاده از داستان‌ها و غزلیات پرشور و حماسی مشهور ایرانی برای علاقه‌مندساختن دانش‌آموزان به فرهنگ و تاریخ ایران.
- معرفی میراث فرهنگی و تاریخی ایرانیان درجهت معرفی تاریخ تمدن ایرانی و آشناساختن با توانمندی‌ها و جایگاه مهم ایران در تاریخ و ایجاد خودباوری و تعلق به ایران. البته لازمه این

_____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور... ♦

امر آن است که تاریخ و هویت ملی ایران به‌خوبی برای دانش‌آموزان معرفی شود.

- بیان ویژگی‌های مذهبی، آشنایی با مذاهب گوناگون، همبستگی مذاهب با یکدیگر، نقش دین و مذهب در تاریخ ایران.

- بیان زندگی بزرگان به‌عنوان الگوهای میهنی و ملی و استفاده از اسطوره‌ها، هنجارها و سنت‌های ملی مناسب و توجه به پرچم و نمادهای ملی.

- توجه به نقش بزرگان و صاحب‌نظران علم و اندیشه در طول تاریخ و همچنین بزرگان معاصر کشور و توصیف نقش آنان در گسترش علم.

- بیان موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی، منابع ملی و جغرافیای سیاسی ایران و آشناساختن دانش‌آموزان با مناطق گردشگری، توریستی، و موزه‌ها در کشور.

- بیان فرهنگ و تمدن ایران در جهت آموزش دانش‌آموزان و فرهنگ‌سازی ملی.

- تدوین سیاست جامع در اهمیت دادن به ابعاد مختلف هویت ملی (ایرانی‌بودن، اسلامی‌بودن و جهانی‌بودن).

- تقویت روحیه ملی‌گرایی با استفاده از ابزارهای مختلف در جهت مقابله با تضعیف فرهنگی و بحران در عرصه هویت ملی، و

- بیان ویژگی‌های فرهنگی و قومی ایران، آشنایی با روش‌های زندگی آن‌ها، گویش‌های محلی، منابع، امکانات، مکان‌های دیدنی، احترام به اقوام گوناگون، جلوگیری از تمسخر اقوام محلی و گویش‌ها (ر.ک: بابایی فرد، ۱۳۹۲؛ ربانی، ۱۳۸۲؛ صالحی امیری، ۱۳۸۹؛ منصوری و فریدونی، ۱۳۹۱).

همچنین علاوه بر اقداماتی که نهاد آموزش و پرورش می‌بایست در زمینه برنامه‌ریزی‌های آموزشی و تدوین کتب درسی انجام دهد، باید به جنبه‌های دیگر نیز توجه نماید. به‌عنوان نمونه، «می‌بایست در مدارس کشور، سرودهای میهنی به مراسم صبح‌گاهی دانش‌آموزان بازگردند تا آنان در مراسم‌ها، جشن‌ها و گاهی در کلاس‌ها به‌طور دسته‌جمعی در برابر پرچم ایران آن‌ها را بخوانند. همچنین به‌منظور آشنایی انتزاعی دانش‌آموزان با ایران، شناختن نقشه ایران جزو داشته‌های الزامی است و با شناخت آن، افراد رابطه زادگاه و منطقه خود را با مجموعه میهنی ایران بیشتر درمی‌یابند و موقعیت کشور خود را در قاره آسیا و کره زمین بهتر می‌شناسند. به‌همین مناسبت، نقشه انتزاعی ایران باید از خردسالی در جلوی چشم و دید دانش‌آموزان قرار گیرد» (شیخاوندی، ۱۳۸۰: ۷۱).

نتیجه‌گیری

این مقاله به بررسی چگونگی رابطه نهاد آموزش و پرورش و هویت ملی در ایران اختصاص

داشت. در این جا هدف، بررسی این مسئله بود که نهاد آموزش و پرورش چگونه می‌تواند موجبات تقویت این هویت را در کشور فراهم نماید. در این پژوهش، هویت ملی به‌عنوان متغیر وابسته و نهاد آموزش و پرورش به‌عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده بودند. در این جا این-گونه عنوان شده بود که نهاد آموزش و پرورش به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل در انتقال، بسط و اعتلای فرهنگ، نقش اساسی در تکوین و تقویت هویت ملی دارد و به‌همین خاطر هیچ‌کسوری از جمله ایران نمی‌تواند بدون بهره‌مندی از این نهاد به تقویت هویت ملی بپردازد. نکته اساسی از منظر مقاله این بود که نهاد آموزش و پرورش در دوره جمهوری اسلامی در زمینه سیاست‌گذاری هویتی دارای ضعف‌ها و نارسایی‌هایی می‌باشد که این موضوع توانسته بر کارکرد این نهاد در ترویج و تقویت هویت ملی تاثیر منفی بگذارد. در این جا بیان شد که از فردای پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار دولت جمهوری اسلامی، اهداف و سیاست‌های نهاد آموزش و پرورش بیش از هر چیز بر مبنای معیارها و ارزش‌های اسلامی و شیعی تعیین و تدوین شدند که نتیجه‌ی آن، ضعف آگاهی و تعلق خاطر بسیاری از اعضای جامعه ایران نسبت به هویت ملی‌شان می‌باشد. به عبارتی، ضعف نهاد آموزش و پرورش در دوره جمهوری اسلامی موجب شده است که این نهاد نتواند آن چنان که باید، به تقویت گرایش بسیاری از ایرانیان نسبت به هویت ملی خود و استحکام هویت ملی ایران کمک نماید و همین مسئله، اتخاذ و اجرای سیاست هویتی مناسب در نهاد آموزش و پرورش را به‌منظور تقویت هویت ملی در کشور ضروری ساخته است. مقاله بر این باور بود که تنها با اتخاذ سیاست‌های هویتی جامع و غیرگزینشی در نهاد آموزش و پرورش، این نهاد می‌تواند به تقویت هویت ملی در ایران کمک نماید.

روی هم‌رفته و در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت، دولت جمهوری اسلامی بدون توجه به تمامی ارکان و مولفه‌های شکل‌دهنده‌ی هویت ملی و جریان‌ها و گرایش‌های فرهنگی- هویتی حاضر در ایران، نمی‌تواند موجبات تقویت و تحکیم هویت ملی را فراهم نماید. براین اساس هرگونه برنامه‌ریزی و تدوین سیاست‌های هویتی در نهاد آموزش و پرورش باید با در نظر گرفتن تمامی ارکان و مولفه‌های هویت ملی ایران انجام گرفته و از نگاه گزینشی خودداری گردد. به-طور کلی ساختار آموزشی زنده و پویا، آن ساختاری است که بتواند به تمامی ابعاد و زوایای هویت ملی کشورش به یکسان توجه نماید. در واقع از آن جا که هویت ملی ایران، هویتی است که عوامل مختلفی از تاریخ و فرهنگ ایران باستان، اسلام و تشیع، و فرهنگ و تمدن مدرن بر آن تاثیر گذاشته‌اند، بنابراین ضروری است که در سیاست‌گذاری‌های آموزشی، جایگاه هر یک از این سه رکن به‌طور منطقی مشخص گردد. دیدگاه‌های معتقد به تک‌بعدی بودن یا دُو‌بعدی بودن هویت ملی ایران به دلیل این که نسبت به بسترها و فرایندهای تاریخی شکل‌گیری این هویت بی‌توجه می‌باشند، نمی‌توانند راه‌حل مناسبی برای تقویت و تحکیم هویت ملی داشته باشند.

_____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور... ♦

اتخاذ رویکرد گزینشی در عرصه تعلیم و تربیت، می‌تواند موجب سردرگمی و بحران هویت در نزد دانش‌آموزان شود و این مسئله در آینده علاوه بر تضعیف هویت ملی، می‌تواند باعث بروز بحران‌های سیاسی ناشی از نارضایتی این افراد نیز گردد که پیامدهای آن، امنیت و موجودیت کشور را با خطر جدی مواجه خواهد کرد. بنابراین اتخاذ رویکرد و سیاست هویتی متوازن و جامع در رابطه با ارکان و مولفه‌های هویت ملی ایران در نهاد آموزش و پرورش، می‌تواند به افزایش گرایش و حس تعلق خاطر ایرانیان نسبت به هویت ملی خود و در نتیجه، تقویت هویت ملی ایران کمک نماید.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۹۰). **فرهنگ و هویت ایرانی و جهانی شدن**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- احمدی، حمید (۱۳۸۲). «هویت ایرانی در گستره تاریخ»، **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۱۵.
- احمدی، حمید (۱۳۹۰). **بنیادهای هویت ملی ایرانی: چارچوب نظری هویت ملی شهروندمحور**، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- ازغندی، علیرضا (۱۳۸۶). «مدرنیته در آرای سیاسی برخی از اندیشمندان ایرانی»، **فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی**، شماره ۹.
- اسمیت، آنتونی دی (۱۳۸۳). **ناسیونالیسم: نظریه، ایدئولوژی، تاریخ**، ترجمه منصور انصاری، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- اشرف، احمد (۱۳۹۵). **هویت ایرانی: از دوران باستان تا پایان پهلوی**، ترجمه و تدوین حمید احمدی، تهران: نشر نی.
- ایزدی، صمد؛ شارع‌پور، محمد و قربانی قهرمان، راضیه (۱۳۹۱). «بررسی نقش برنامه درسی پنهان در ایجاد نگرش به اقتدار، تقویت هویت ملی و جهانی شدن»، در: **مجتبی مقصودی، هویت و همبستگی ملی در نظام آموزشی ایران**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- بابایی فرد، اسدالله (۱۳۹۲). **بحران هویت در جامعه معاصر ایران**، تهران: چاپخش.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۳ الف). **عقل در سیاست**، تهران: نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۳ ب). «توسعه سیاسی و بحران هویت ملی» (مصاحبه)، در: **داود میرمحمدی، گفتارهایی در هویت ملی ایران**، تهران: موسسه مطالعات ملی.
- بیگدلو، رضا (۱۳۹۳). «ارزیابی انتقادی تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی در ایران»، **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۵۸.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۴). **روایت غیریت و هویت در میان ایرانیان**، تهران: فرهنگ گفتمان.
- جعفرزاده‌پور، فروزنده (۱۳۸۹). «کتاب‌های درسی و هویت ملی (فراتحلیل مطالعه‌های انجام‌شده درباره کتاب‌های درسی)»، **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۴۲.
- جعفری، احمد و یزدانی، مرجان و قبادی، مجید (۱۳۹۳). «بررسی عوامل مرتبط با هویت ملی دانش‌آموزان متوسطه شهر کرج»، **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۵۸.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹). «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۵.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، کویانی‌راد، مراد؛ کریمی‌پور، یداله و طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۵). «تاثیر جهانی شدن بر هویت ملی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران)»، **فصلنامه**

- _____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور... ۵
- ژئوپلیتیک، سال ۲، شماره ۳ و ۴.
- خدایار، ابراهیم و فتحی هل‌آبادی، اعظم (۱۳۹۰). «هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش، مورد مطالعه: دوره متوسطه»، در: مجتبی مقصودی، **نهادهای اجتماعی و همبستگی ملی**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- خدایی، ابراهیم و مبارکی، محمد (۱۳۸۷). «سرمایه اجتماعی و هویت»، **فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی**، شماره ۱۶.
- دهقانی، سیدجلال (۱۳۸۶). «گفتمان اصولگرایی عدالت در سیاست خارجی دولت احمدی‌نژاد»، **دوفصلنامه دانش سیاسی**، شماره ۵.
- ربانی، جعفر (۱۳۸۱). **هویت ملی**، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
- ربانی، جعفر (۱۳۸۲). «برنامه‌های درسی و شکل‌گیری هویت»، **مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه مشهد**، جلد ۴، شماره ۱.
- رجایی، فرهنگ (۱۳۸۶). **مشکله هویت ایرانیان امروز**، تهران: نشر نی.
- رجب‌نسب، حمید (۱۳۸۴). «بررسی تئوریک توسعه، گوناگونی قومی و همبستگی ملی»، در: داریوش قمری، **همبستگی ملی در ایران**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- رهبری، مهدی؛ بلباسی، میثم و قربی، سیدمحمدجواد (۱۳۹۴). «هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ج.ا.ایران»، **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۶۱.
- زهیری، علیرضا (۱۳۸۹). **جمهوری اسلامی ایران و مسئله هویت ملی**، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- زینال تاج، فرزانه؛ دهقانی، مرضیه و پاک‌مهر، حمیده (۱۳۹۳). «بررسی مقوله فرهنگ و قومیت در محتوای برنامه‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، **مجله پژوهش‌های برنامه درسی**، دوره ۴، شماره ۲.
- شعبانی، رضا (۱۳۸۶). **ایرانیان و هویت ملی**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شفیعی‌فر، محمد و خلیل‌طهماسبی، نوذر (۱۳۹۵). «باستان‌گرایی و هویت ملی؛ تجدد و استبداد منور: از دیدگاه سیدحسن تقی‌زاده و مجله کاوه»، **فصلنامه تخصصی علوم سیاسی**، سال ۱۲، شماره ۳۵.
- شمشیری، بابک (۱۳۸۷). **درآمدی بر هویت ملی**، شیراز: انتشارات نوید شیراز.
- شیخاوندی، داور (۱۳۸۰). **ناسیونالیسم و هویت ایرانی**، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- صادقی، علی‌اشرف و مرادخانی، همایون (۱۳۹۳). «برساخت گفتمانی هویت در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی»، **جامعه پژوهی فرهنگی**، سال ۵، شماره ۴.
- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۵). **مدیریت منازعات قومی در ایران**، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.

- ۵ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال شانزدهم، شماره پنجاهم، بهار ۱۳۹۹
- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۹). **تنوع فرهنگی و انسجام ملی**، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- صالحی امیری، سیدرضا؛ نوبخت حقیقی، محمداقبر و ذره‌پرست ملک‌زاده، طاهره (۱۳۹۳). «بررسی عوامل مؤثر بر ارتقای هویت ملی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان مدیریت امور فرهنگی دانشگاه جامع علمی-کاربردی رشت)»، **فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی**، سال ۳، شماره ۱۱.
- صالحی عمران، ابراهیم و شکیبانیان، طناز (۱۳۹۱). «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، در: **مجتبی مقصودی، هویت و همبستگی ملی در نظام آموزشی ایران**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- عبدی، عطاءالله و لطفی، مریم (۱۳۹۰). «جایگاه هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش، مورد مطالعه: کتاب‌های تاریخ دوره دبیرستان»، در: **مجتبی مقصودی، نهادهای اجتماعی و همبستگی ملی**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- غرایاق زندی، داود (۱۳۹۴). **نهادهای اجتماعی و همبستگی ملی در ایران**، تهران: نشر میزان.
- قادرزاده، امید (۱۳۹۳). «آموزش و پرورش و هویت دینی و ملی (مطالعه پیمایشی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر بانه)»، **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۵۹.
- قاسمی، حاکم (۱۳۸۷). «همبستگی ملی در کتب درسی دوره ابتدایی (مورد مطالعه: کتب فارسی)»، **فصلنامه مطالعات ملی**، شماره ۳۴.
- قاسمی، علی اصغر و ابراهیم‌آبادی، غلامرضا (۱۳۹۰). «نسبت هویت ملی و وحدت ملی در ایران»، **فصلنامه راهبرد**، شماره ۵۹.
- گودرزی، حسین (۱۳۸۷). **تکوین جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران، با تأکید بر دوره صفویه**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- لقمان‌نیا، مهدی و خامسان، احمد (۱۳۸۹). «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، **فصلنامه تحقیقات فرهنگی**، دوره ۳، شماره ۲.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۷). **دموکراسی و هویت ایرانی**، تهران: انتشارات کویر.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۹۱ الف). «مقدمه»، در: **مجتبی مقصودی، هویت و همبستگی ملی در نظام آموزشی ایران**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۹۱ ب). «بایسته‌های نظام آموزشی ایران در حوزه سیاست‌گذاری‌های هویتی و همبستگی ملی»، در: **مجتبی مقصودی، هویت و همبستگی ملی در نظام آموزشی ایران**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۹۱ ج). «سخن پایانی»، در: **مجتبی مقصودی، هویت و همبستگی ملی در نظام آموزشی ایران**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- منصور، علی و فریدونی، آریتا (۱۳۹۱). «تبلور هویت ملی در کتب درسی – بررسی محتوایی کتاب

- _____ نهاد آموزش و پرورش و ضرورت اتخاذ سیاست هویتی جامع به منظور...»
- فارسی دوره ابتدایی»، در: مجتبی مقصودی، **هویت و همبستگی ملی در نظام آموزشی ایران**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- موحدی، عنایت‌الله و کریمی، مجیدرضا (۱۳۹۸). «نقش ساختار سیاسی ایران در سیاست‌گذاری فرهنگی در کتب جامعه‌شناسی در آموزش و پرورش»، **فصلنامه تخصصی علوم سیاسی**، سال ۱۴، شماره ۴۸.
- نظری، علی‌اشرف (۱۳۹۰). «ایران فرهنگی، هویت و تمدن: ظرفیت سنجی معرفتی»، در: علی‌اشرف نظری، **فرهنگ، هویت و تمدن از چشم‌انداز ایران فرهنگی**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- نوشادی، محمودرضا؛ شمشیری، بابک و احمدی، حبیب (۱۳۹۰). «نقش و کارکرد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان و سوم راهنمایی در شکل‌گیری هویت ملی»، **فصلنامه پژوهش‌های برنامه درسی**، شماره ۱.
- Graff, H. J (۱۹۸۷). **The Legacies of Literacy**, Bloomington – Indiana: India University Press.
- Smith, Antony (۲۰۰۰). **The Nation in History; Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism**, Polity press.